

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГРОНА Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, викладач вищої категорії, викладач-методист Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу ім. І. Я. Франка.

Наукові інтереси: методика навчання української мови у вищій школі, проблема формування текстотворчих умінь студентів закладів вищої освіти.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

HRONA Natalia Victorivna – is a Doctor of Pedagogical Sciences, a Teacher of the Highest Category, a Teacher-Methodologist of Pryluky Humanitarian and Pedagogical College named after. I. Ya Franko.

Circle of scientific interests: methodology of teaching the Ukrainian language in higher education, the problem of the formation of text-making skills of students of institutions of higher education.

Дата надходження рукопису 06. 09. 2018 р.

Рецензент – д. п. н., професор В. В. Радул

УДК 37(09) Сухомлинський

БЕЗНОСЮК Олександр Олександрович – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
e-mail: alexbeznosyuk57@gmail.com

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Якісно нового теоретичного та методичного забезпечення студентської науково-дослідної діяльності в умовах вищого педагогічного навчального закладу вимагає зростання вимог до професійної підготовки вчителя. Успішне оволодіння навичками педагогічного дослідження бакалаврами, спеціалістами та магістрами допоможе їм органічно включитися в педагогічну діяльність і відразу розпочати практичне застосування наукових знань у школі. У зв'язку з цим до навчальних планів вищих педагогічних закладів освіти України включено спеціальні навчальні дисципліни з основ педагогічного дослідження, введено елементи наукової педагогічної творчості у фундаментальні, професійно-орієнтовані та спеціальні дисципліни.

В епоху активного впровадження в практику виховання та навчання новітніх технологій напрацювання з науково-педагогічних досліджень, яку активно розвивав та впроваджував В. Сухомлинський, є неоціненним багатством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадщина українського педагога Василя Сухомлинського привертала і все більше привертає до себе увагу не одного покоління науковців педагогів. Ідеї В. О. Сухомлинського були проаналізовані в наукових працях дослідників: М. Антонця, Р. Атаяна, М. Біблюка, М. Богуславського, Л. Бондар, А. Борисовського, І. Буєвої, Д. Вайса, І. Валєєвої, В. Вітки, Г. Волкова, Е. Гартманн, Е. Гудмана, Н. Дічек,

М. Дмитрієва, І. Зязюна, Г. Калмикова, Л. Кац, А. Кокерілля, В. Кузя, С. Лакшина, Л. Мілкова, М. Мухіна, О. Петренко, А. Петрікаша, Ю. Полціна, В. Риндак, О. Савченко, М. Сметанського, А. Суйямі, О. Сухомлинської, С. Тодорова, І.Трайер, Х. Франгоса, В. Хайруліної, М. Ціанзі, Р. Штайник, М. Ярмаченка. Однак, не дивлячись на великий інтерес педагогічної громадськості до ідей педагога-новатора та на широке коло науковців, які запроваджували ті чи інші аспекти педагогічного спадку В. Сухомлинського, наукові дослідження залишаються ще мало дослідженими через відсутність належної популяризації його наукових праць, навіть автореферат дисертаційного дослідження недосяжний для багатьох науковців.

Мета статті – проаналізувати наукові здобутки Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значний внесок у розвиток науки про школу зробив видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський, 100 – річчя якого будемо відмічати восени 2018 року. В усіх педагогічних і публіцистичних роботах та й у самій педагогічній діяльності Василя Олександровича червоною ниткою проходить ідея творчого дослідження.

У багатьох своїх працях він відзначає, що педагогічна діяльність неможлива без елементу дослідження, бо вже за своєю логікою та філософською основою вона має творчий характер. На думку відомого педагога, кожна людська індивідуальність, з якою має

справу вчитель – це певною мірою, своєрідний, неповторний світ думок, почуттів, інтересів. І бути в цьому світі не пасивним спостерігачем, а дослідником, покликаним вивчати та плекати його – важливе завдання вчителя. Однак Василь Олександрович застерігає, що йдеться не про науково-дослідну роботу у прямому розумінні цього слова. Можна працювати творчо, але не займатися дослідженнями в тому сенсі, що вивчення фактів веде до нових наукових узагальнень. Відомий педагог має на увазі дослідження проблем, які розв'язані педагогічною наукою, але щоразу відкриваються по-новому перед учителем, що працює творчо. Отже, мовиться про творче дослідження, яке потрібне вчителю вже через саму природу педагогічної діяльності [4, с. 471]. І дійсно, у Павлишській школі тепер, як і за часів, коли її директором був В. О. Сухомлинський, кожен учитель досліджує якусь одну з проблем навчально-виховного процесу. Це засвідчує рукописний журнал школи «Педагогічна думка», заснований В. О. Сухомлинським, який ведеться у Павлиші до сьогодні. Проаналізувавши матеріали дослідницьких робіт цього журналу, ми побачили, що найбільше тем, які досліджуються вчителями, присвячено найактуальнішим проблемам педагогічної науки та практики й усі вони відповідають духові часу, школи, особистості видатного педагога. Кожна досліджена проблема розглянута з урахуванням методології наукового пошуку, де обов'язковими є такі елементи: виклад актуальності проблеми та завдань щодо її вирішення; чітке визначення основних понять дослідження на основі аналізу педагогічної літератури; пошук оптимальних, на погляд учителя, способів розв'язання проблеми; аналіз результатів творчого пошуку та обґрунтованість конкретних висновків.

Дуже слушними є думки В. О. Сухомлинського про спорідненість творчої праці вчителя з науковим дослідженням. Ця подібність, спорідненість полягає передусім у тому, що і вчитель, і науковець на основі аналізу фактів робить передбачення. «Вчитель, – відзначає Василь Олександрович, – який уміє проникати думкою в суть фактів, у причинно-наслідкові зв'язки між ними, запобігає багатьом труднощам і невдачам, уникає дуже серйозного недоліку, характерного для процесу виховання, – гірких несподіванок... Таких несподіванок буває значно менше, якщо на основі аналізу фактів учитель знає, який буде його учень завтра, через рік і через три роки. А без уміння передбачати педагогічна праця перетворюється для вчителя в муку» [4, с. 472–473]. У зв'язку з цим він пропонує

технологію оволодіння вчителем дослідницькими уміннями. Насамперед, прилучення вчителя до творчого дослідження В. О. Сухомлинський радить починати з показу методики спостереження, вивчення й аналізу фактів. На його думку, факти – це реальний вияв об'єктивних закономірностей педагогічного процесу. Вони потрібні для того, щоб на основі всього того, з чим дитина прийшла до школи (її риси характеру, інші особливості), визначити дії вчителя для досягнення певної мети. «Якраз у тому, що вчитель, спостерігаючи, вивчаючи, аналізуючи факти, творить педагогічне явище, і полягає найважливіший елемент творчого дослідження – передбачення. Без вивчення фактів нема передбачення, нема творчості, нема багатого, повноцінного духовного життя, нема інтересу до педагогічної роботи» [4, с. 473]. Вміння побачити нове у звичному, нові риси, нові деталі у звичайному – важлива умова творчого ставлення вчителя до своєї роботи, це водночас і джерело натхнення у педагогічній діяльності.

Як учитель української мови і літератури та одночасно директор Павлишської школи, В. О. Сухомлинський сам проводив велику дослідницьку роботу, надихав своїм прикладом учителів [3; 4]. Він ділився з товаришами своїми роздумами й спостереженнями; вони відвідували його уроки серед природи. Таке живе безпосереднє спілкування надавало усвідомлення причетності до видатної особи та його школи і спонукало вчителів розпочинати свої власні дослідження. Звертаючись до молодих педагогів, Василь Олександрович наголошував, що тільки перебуваючи разом з дітьми, спостерігаючи за їх сприйняттям явищ природи та навколишнього світу, вчитель може захопитися вивченням і розв'язанням певної проблеми [3, с. 78].

Таке творче дослідження докорінно змінює ставлення вчителя до власної роботи. Відчуття себе як творця педагогічного явища, на погляд В. О. Сухомлинського, – це невичерпне джерело потреби в постійному оновленні та збагаченні знань [4, с. 476].

Великого значення Василь Олександрович надавав особистісним рисам педагога: «Починайте своє дослідження, виходячи з тієї основоположної істини, що духовно багата, морально яскрава, інтелектуально самобутня особистість здатна й у вихованцях своїх поважати і виховувати особистість; а безликість знеособлює і вихованців, сіє навколо себе убозтво» [4, с. 477]. На думку відомого педагога, особистість учителя творить особистість вихованця і тому врахування особистісних якостей – важлива

умова не тільки успішної педагогічної діяльності, але й творчого дослідження.

У своїх працях В. О. Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що для вчителя найголовніше – знати дитину. Так, у роботі «Розмова з молодим директором» [4] сформульовано основні характеристики дитини, на які має звернути увагу вчитель. «Знати дитину – це знати її силу і слабкості, розуміти її думки, переживання, бережливо доторкатися до її серця. Знати дитину – це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом», – читаємо у вказаній праці педагога [4, с. 441]. Зважаючи на те, що в сучасній освітній практиці на засіданнях педагогічних рад, на різноманітних методичних об'єднаннях найбільше мовиться про нові технології навчання, системи уроків, досвід учителів і його впровадження, особливо актуальним видається застереження Василя Олександровича про те, що на таких засіданнях суттєва увага має бути приділена саме особистості учня, бо «людська особистість – це найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього неможливо ані вчити, ані виховувати» [4, с. 442]. У Павлишській школі за часів, коли її педагогічний колектив очолював В. О. Сухомлинський, постійно діяв психологічний семінар, який присвячувався дитині. Хтось із класних керівників готував для цього семінару ґрунтовну доповідь на тему «Педагогічна характеристика такого-то учня», у якій учитель розповідав про дитину все, що треба обов'язково про неї знати. У цій характеристиці вказувався стан здоров'я, фізичний розвиток, умови всебічного розвитку. Вчитель повідомляв про свої спостереження, про результати періодичного медичного обстеження та про спостереження лікаря. Предметом особливої уваги була характеристика індивідуальних особливостей розумового розвитку, а саме: як дитина сприймає предмети і явища довкілля та як у неї відбувається формування понять; які особливості й емоційне забарвлення мови дитини; як вона запам'ятовує, як розвинуте в неї образне й абстрактне мислення; який ступінь її емоційної культури, джерела її розумової праці. У педагогічній характеристиці вчитель зосереджував увагу на середовищі та обставинах, у яких формується інтелект дитини; він відзначав позитивні та негативні фактори, від яких залежить її світосприйняття, уява, мова, культура, світогляд. Велика увага приділялась аналізу таких особливостей: інтелектуального життя

сім'ї; середовища формування її перших уявлень про навколишній світ, як ці уявлення відбиваються на дитячій мові; що взагалі характерне для мови батька, матері й інших близьких до дитини людей, які оточували її у роки формування мови (від дня народження до 5-6 років); які казки, пісні чула дитина в ранньому дитинстві; які книжки їй читали, яку першу книжку прочитала дитина, навчившись читати, що вона читає зараз; місце книжки в духовному житті сім'ї, які газети і журнали передплачує родина. Все це підтверджує те, що В. О. Сухомлинський надавав надзвичайно великого значення розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дитини. Разом з тим, така різнобічна характеристика педагогічних умов творчого розвитку дитини сприяла формуванню в учителя знань з педагогічної діагностики, спрямованої на вивчення особистості учня і яка зараз стала панівною в особистісно зорієнтованих технологіях навчання [1, с. 10–15].

До найважливіших характеристик особистості учня Василь Олександрович відносив характеристику морального обличчя дитини. Головну увагу при вивченні цієї якості в школярів він приділяв таким аспектам проблеми: моральним стосункам, у яких перебуває дитина в сім'ї та шкільному колективі; єдності моральних переконань і моральної поведінки; аналізу емоційної культури дитини; вивченню умов, які сприяють вихованню моральних і естетичних почуттів та інтелектуальних здібностей; впливу естетичного світосприйняття та інтелектуального рівня на моральний розвиток; розвиненості емоційної самооцінки (оцінка власних вчинків, поведінки, ставлення до інших людей) [4, с. 448]. Очевидно, що вже тільки з переліку складових такої різнобічної педагогічної діагностики моральної вихованості дитини можна намітити можливі перспективні напрямки педагогічних пошуків щодо вдосконалення моральної поведінки учня. До речі, якраз розуміння перспективності педагогічної характеристики учня в педагогічному аналізі вчителя було дуже важливою стороною діяльності В. О. Сухомлинського. Тому, для забезпечення найбільшої об'єктивності досліджуваних фактів і зроблених на їх підставі висновків, під час колективного обговорення характеристики конкретної дитини серед педагогів проводились дискусії, в процесі яких знаходилась істина. Таким чином, у діяльності Павлишської школи психологічний семінар став творчою лабораторією педагогічного колективу, в якій відшліфовувалась дослідницька майстерність учителів школи щодо вивчення особистості учня. Можна без

сумніву стверджувати, що видатний педагог знання та вміння творчого дослідження особистості дитини визнавав найголовнішими складовими педагогічної діяльності, якими має оволодіти кожний учитель досконало. Підтвердженням цьому є також думка В. Сухомлинського: «Без знання дитини нема школи, нема виховання, немає справжнього педагога і педагогічного колективу, а знати дитину можна лише тоді, коли постійно розвивається, збагачується педагогічна культура вчителя» [4, с. 449].

До складових педагогічної культури Василь Олександрович відносить, насамперед, глибоке знання вчителем свого предмета: «Чим більше знає вчитель, тим легше його учням засвоювати елементарні знання, тим більшим авторитетом і довір'ям користується він серед учнів і батьків, тим більше до нього, як до джерела знань тягнуться діти» [3, с. 55]. Вчитель, на погляд В. Сухомлинського, не повинен обмежуватися лише підручником, він має знати набагато більше, ніж того вимагає програма. Основними стимулами поповнення знань учителя та учнів Василь Олександрович вважає особисте захоплення своєю роботою, пристрасть, одержимість, відповідальність учителя.

Чільне місце у педагогічній спадщині відведено роздумам про творчі індивідуальні особливості вчителя, які впливають безпосередньо і на педагогічний процес в цілому, і на якість дослідження. Зокрема, йдеться про творчу лабораторію вчителя, в якій, на думку В. О. Сухомлинського, має бути багатство методів вивчення дитини, своя, притаманна лише йому, технологія педагогічної праці [4, с. 454]. Василь Олександрович прагнув, щоб кожен учитель шукав творчі підходи для здійснення ідеї, знав специфіку свого предмету, враховував особливості мислення учнів. Як директор Павлишської школи В. О. Сухомлинський завжди допомагав учителям у творчому пошуку. Окремі уроки, які він відвідував і аналізував, готував разом із учителями. Тоді він з учителем осмислював те, як можна використати зміст матеріалу, щоб прищепити учням бажання знати та як у процесі викладу матеріалу робити перші висновки про сприйняття й розуміння його учнями. Таке відвідування, такий аналіз уроків були джерелами узагальнення педагогічних явищ як для самого вчителя так і для керівника школи [4, с. 421].

Важливими є думки видатного педагога про поєднання практики з науковим дослідженням як вищим етапом педагогічної творчості, коли вчитель починає вдумливо аналізувати свою роботу, коли виникає інтерес

до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнення пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою. Наслідком такої діяльності упродовж кількох років було те, що вчителі, колеги В. О. Сухомлинського, могли виступати на теоретичному семінарі або засіданні педагогічної ради з доповіддю [3, с. 73]. У практиці роботи Павлишської школи такі доповіді публікувалися і публікуються сьогодні в рукописному збірнику «Педагогічна думка» та в інших педагогічних журналах і газетах.

В. О. Сухомлинський був переконаний, що вчителю потрібен вільний час для ознайомлення з новими досягненнями науки, їх осмислення, а також для поповнення своїх знань та узагальнення набутого досвіду. З цією метою у шкільному колективі суворо дотримувалися правила: позаурочний час тільки одного дня на тиждень у вчителя може бути зайнятий роботою на засіданні теоретичного семінару чи педагогічної ради, в усі інші дні вчитель використовує такий час для самостійної роботи чи відпочинку. Але найголовніше, – за твердженнями Василя Олександровича, – вчителю потрібний час для читання: «Без читання, без духовного життя вчителя серед книжок втрачають сенс усі заходи підвищення його педагогічної кваліфікації» [3, с. 73].

Про відповідальність у науково-педагогічних дослідженнях говориться у дисертаційному дослідженні В. О. Сухомлинського [2], яке він успішно захистив у спеціалізованій вченій раді Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) у 1955 році. Дисертаційне дослідження В. О. Сухомлинським написано «...на матеріалі 16-літнього досвіду роботи в якості директора школи, завідуючого навчальною частиною та завідуючим Райвно. ... Автор спостерігав та опрацював матеріали аналізу більше 5300 уроків» [2, с. 1]. Величезний досвід практичної роботи дав можливість досліднику зробити науково обґрунтовані висновки та рекомендації, які сприяли розвитку педагогічної теорії.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. На жаль, ідеї, які були закладені у науково-педагогічному дослідженні В. О. Сухомлинського та досвід великого педагога і вченого, який дав йому можливість досягти вершин, сьогодні певною мірою перекручуються. Вимоги, які ставляться до сьогоднішніх дослідників, не враховують належний практичний досвід. Головною умовою виступає навчання в аспірантурі.

Загалом це позитивна тенденція, однак у педагогічних дослідженнях досить суттєвим є практичний досвід дослідника. Тому важливим завданням сучасної педагогіки є вивчення передового досвіду великого педагога та його бачення проблеми науково-педагогічних досліджень з метою впровадження кращих зразків у школу XXI століття.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Кловак Г. Т. Основи педагогічних досліджень: Навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів. – Чернігів: «Деснянська правда», 2003. – 260 с.
2. Сухомлинський В. А. Директор школы–руководитель учебно-воспитательной работы. Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – К., 1955. – 16 с.
3. Сухомлинський В. О. Людина неповторна //Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.5. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 80-96.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителів //Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 419–656.

REFERENCES

1. Klovak, H. T. (2003). *Osnovy pedahohichnykh doslidzhen*. [Fundamentals of Pedagogical Research]. Chernigov.
2. Sukhomlyns'kyu, V. A. (1955). *Dyrektor shkoly–rukovodytel' uchebno-voipyatatel'noy raboty*. [Director of

the school is the head of educational work]. Kyiv.

3. Sukhomlyns'kyu, V. O. (1977). *Lyudyna nepovtorna* [Man is unique]. Kyiv.
4. Sukhomlyns'kyu V. O. (1976). *Sto porad uchytelvi*. [Hundred counsel to a teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БЕЗНОСЮК Олександр Олександрович – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Наукові інтереси: розвиток В. О. Сухомлинським науково-педагогічних досліджень та їх екстраполяція в практику сучасної школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BEZNOSYUK Aleksandr Alekseevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogics and Psychology Department, Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko.

Circle of scientific interests: development of V. O. Sukhomlinsky scientific and pedagogical researches and their extrapolation into the practice of modern school.

*Дата надходження рукопису 07. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко*

УДК 37.035.3 : 371.38

АБРАМОВА Оксана Віталіївна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID iD: 0000-0003-1802-8274
e-mail: abramova1978oks@gmail.com

КУЦЕНКО Тетяна Володимирівна –

старший викладач кафедри теорії і методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID iD: 0000-0002-0087-2664
e-mail: kucenko2812@ukr.net

ОСМИСЛЮЮЧИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО: ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Відзначаючи 100-річчя від дня народження В. Сухомлинського ми можемо констатувати два незаперечних факти. По-перше, В. Сухомлинський отримав друге життя після смерті. Його читають, вивчають, його систему застосовують у роботі освітніх закладів різних країн світу. По-друге, він належить історії. Світ після В. Сухомлинського істотно змінився. То ж,

звертаючись до наукової спадщини Василя Олександровича, ми завжди повинні зважати на суспільні деформації, що відбулися. Так, про формування комуністичних переконань молодого покоління, про яке багато писав педагог, ми згадуємо лише в контексті епохи, в якій він жив. Зазнала трансформації і сутність праці. Вона втратила ідеологічне нашарування, перестала бути справою доблесті і честі. Але саме від праці, її належної організації залежить